

Ignac Navernik

O *De vulgari eloquentia*
in Evinem govornem »primatu«

Dantejev opis potovanja od »seva oscura« Pekla, v kateri se je znašel sredi poti življenja, do »candida rosa« Raja, čeprav delo, ki ga je uvrstilo med pesniške velikane človeštva in začetnike knjižne italijanščine, še zdaleč ni njegovo edino. Velja seveda prepričanje, da pomen *Komedije* »za svetovno literaturo in kulturo nasploh ne more biti precenjen«. ¹ Posledica razglasitve (Božanske) *Komedije* za sveto knjigo pesništva (pri čemer ne gre zanemariti niti ekonomskih vidikov te intronizacije) in kanonizacije Danteja kot vrhunskega pesnika, je določena slepota za druge vidike Dantejevega udejstvovanja: kot misleca, politika, državnika, pisatelja. ² Spričo *Komedije* ³ drugi njegovi spisi veljajo za male oz. *opere minori*, kakor so jih poimenovali. Med njimi je morda najbolj poznana zbirka *Vita nuova* (cca. 1292) ⁴ v kateri je »dolce stil nuovo« ⁵ dosegel enega svojih vrhuncev, čeprav v neki kakor embrionični fazi pesnikovega osebnega razvoja. ⁶ A so tu tudi druga Alighierijeva dela, nastala v izgnanstvu: *Convivio* (ok. 1304–1307), ⁷ *De monarchia* (ok. 1310) ⁸, *Epistolae* (ok. 1304–1315), *Questio de aqua et terra* (ok. 1320), *Egloge* (ok. 1320–1321), deloma tudi *Rime* (ok.

1 Alen Albin Širca, »Dantejev «transhumanizem»«, *Primerjalna književnost*, 41, 2 (2018): 153.

2 Steven Botterill, »Introduction«, v: Dante, *De vulgari eloquentia*, Cambridge, New York, Melbourne 2004: Cambridge University Press, IX.

3 Dante Alighieri, *Božanska komedija*, prev. Andrej Capuder, Ljubljana 1994: Mihelač (dalje pod oznako: Dante, *Božanska komedija*). Dantejeva dela navajam po izdaji in hkrati po klasični strukturi: knjigah, poglavjih in vrsticah; slednja sledi v oklepaju, za navedbo po izdaji. Uporabljene kratice: Raj – Par., Vice – Purg., Pekel – Inf., Convivio – Conv., De vulgari eloquentia – DVE.

4 Dante Alighieri, *Novo življenje*, prev. Ciril Zlobec, Ljubljana 1956: Cankarjeva založba.

5 Dante, *Božanska komedija*, 368 (Purg. XXIV, 49–57).

6 John Took, *Dante*, Princeton, Oxford 2020: Princeton University Press, 114.

7 Dante Alighieri, »Convivio«, v: *Tutte le opere: Divina Commedia, Vita Nuova, Rime, Convivio, De vulgari eloquentia, Monarchia, Egloghe, Epistole, Quaestio de aqua et de terra*, Dante Alighieri, Roma 1993: Grandi tascabili economici Newton (dalje pod oznako: Dante, *Convivio*).

8 Dante Alighieri, *Monarhija*, prev. Tomaž Jurca, Ljubljana 2013: Slovenska matica.

1283–1308).⁹ Med malimi deli je tudi lingvistično-retorična razprava z naslovom *De vulgari eloquentia* (O ljudskem jeziku),¹⁰ ki želi poudariti pomen pogovornega, ljudskega jezika v literarnem ustvarjanju.

Razpravi *De vulgari eloquentia* je bilo v zadnjem času posvečene nekaj več pozornosti znanstvene skupnosti, zlasti v okviru priprave in obeležitve 700-letnice pesnikove smrti. V prispevku se zato omejujem na okvirno predstavitev omenjene razprave, njeno vpetost v Dantejev opus in vlogo Eve v okviru prvega ter s tem primarnega človeškega govora. Dante ugotavlja, da naj bi med vsemi človeškimi bitji ravno Eva prva spregovorila, vendar se mu zdi takšno Evino prvenstvo v nasprotju z zdravim razumom. Pokazal bom, da je Dantejevo raziskovanje Biblije po spominu napačno, ko ga soočim z besedilom Geneze. Dantejeva izjava ob domnevnem Evinem prvenstvu pri človeškem govoru postavlja v bolj realno luč tudi poudarke, namenjene opevanju ženske lepote in vloge *novega stila*, kakor nekatere izsledke iz raziskovanja vloge žensk v *Komediji* – to je premislek, ki sledi v zaključku prispevka. Seveda pa brez nekaj splošnejših pripomb k celotnemu spisu *De vulgari* ne gre in z njimi začnem ta premislek.

***De vulgari eloquentia* in njegova vpetost v Dantejev opus**

Uvodoma sem zapisal, da spada spis *De vulgari* med tako imenovana Dantejeva manjša dela. Pomen teh manjših razprav ter zbirk in njihova prepletenost s *Komedijo*, kot Alighierijevim magistralnim delom, ni zanemarljiv. Pridevnik ‚mala‘ (dela) se torej nanaša samo na primerjavo z »velikim« ali »osrednjim«, tako po obsegu kot morda tudi po stilu, ne kvalificira pa njihove vloge in pomena kot samostojnih ali besedil, iz katerih je črpal oz. so v določenih pogledih predstavljala neko izhodiščno točko za kasnejša dodelana ali predelana stališča, ki jih dantologi luščijo iz *Božanske komedije*.¹¹ V zadnjem času se ta dela

9 Dante's »Other Works«: *Assessments and Interpretations*, ur. Zygmunt G. Barański in Theodore J. Cachey, Notre Dame 2022: University of Notre Dame (dalje pod oznako: Dante's »Other Works«).

Seveda nekatere »dela« niso kot taka sestavljena s strani samega pesnika; *Rime* so npr. različne samostojne lirske pesmi, ki jih tradicionalno označujemo pod navedenim skupnim naslovom. Treba je tudi pripomniti, da velja za avtorja *Questio* Dante, čeprav je tudi nekaj zagovornikov teze, da dela ne gre pripisovati Danteju.

10 Dante Alighieri, *De vulgari eloquentia*, prev. Steven Botterill, Cambridge, New York, Melbourne 2004: Cambridge University Press (dalje pod oznako: Dante, *De vulgari eloquentia*).

11 Albert Russell Ascoli, *Dante and the Making of a Modern Author*, Cambridge, New York,

označujejo s pridevnikom »druga«, torej Dantejeva druga ali ostala dela, s čimer se želi izpostaviti tako njihovo vrednost kot samostojnih del, kakor tudi povečano zanimanje raziskovalcev zanje.¹² Morda bi ta dela z Dantejevimi besedami lahko označili za »*quasi comento*«¹³ *Komedije*. Četudi je Dante svoje epohalno delo zgradil kot potrditev ali zavrnitev zapisanih stališč v preostalih spisih, pa v kasnejših obdobjih njegovi bralci za te spise niso kazali pretiranega zanimanja.¹⁴ To je zagotovo ena izmed njihovih skupnih značilnosti. S tem ne želim reči, da jih sploh niso poznali, je pa res, da so nekateri bili odkriti kasneje oz. se je načelno soglasje o Dantejevem avtorstvu doseglo v zadnjih nekaj deset letih (npr. o *Questio de aqua et terra*).¹⁵ Ne trdim torej, da teh del niso poznali, ampak, da je bila večina pozornosti namenjena *Komediji*. Skupna značilnost teh malih spisov je tudi, da so, v primerjavi s *Komedijo*, sorazmerno krajši. Nekateri so tudi nedokončani – v tem smislu sta najbolj zanimiva spisa *Convivio* in *De vulgari*, katerima se posvetim v nadaljevanju, – in da so pretežno nastali v obdobju pesnikovega izgnanstva; obe trditvi seveda ne veljata za *Vita nuova*. Omenjena nedokončana spisa sta bolj intelektualni razpravi in zdi se, kakor da bi ju avtor opustil sredi dela, ker bi mu zmanjkalo primernih besed, kakor da bi svoje intelektualno delo imel za nekako nezadostno ter šele s *Komedijo*, torej v konkretnosti svojega umetniškega izraza, pokazal in v polnosti izrazil svoja »več kot filozofska« stališča in vlogo, ki si jo želi zase, pri oblikovanju novega pesniškega jezika. Kljub temu bi težko rekli, da gre za neke vrste proto-romantične povezave zgodovinskega svetega para filozofije in umetnosti,¹⁶ pri čemer je rešnica dostopna zgolj slednji, ne pa npr. filozofskemu racionalnemu premisleku v vseh njegovih izpeljavah, pa tudi ne za zametke nekega

Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo 2008: Cambridge University Press, 301.

12 Dante's »*Other Works*«, xiii–xiv.

13 Dante, *Convivio*, 885 (Conv. I,3,2).

14 Albert Russell Ascoli, »From *auktor* to author: Dante before the *Commedia*«, v: *The Cambridge Companion to Dante*, ur. Rachel Jacoff, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo 2007: Cambridge University Press, 46 (dalje pod oznako: Ascoli, »From *auktor* to author«).

15 Theodore J. Cachey, »*Questio de aqua et terra*«, v: *Dante's »Other Works«: Assessments and Interpretations*, ur. Zygmunt G. Barański in Theodore J. Cachey, Notre Dame 2022: University of Notre Dame, 270–272.

16 Alain Badiou, *Mali priročnik o inestetiki*, prev. Suzana Koncut, Ljubljana 2004: Društvo Apokalipsa, 8.

heideggerjeanskega *sui generis* mišljenja.¹⁷ Prav tako bi pozicijo težko zagovarjali z Badioujevo četrto shemo prepletenosti umetnosti in filozofije, imanence in singularnosti.¹⁸

Spis *O ljudskem jeziku* je nastal v izgnanstvu, med ok. 1304–1306,¹⁹ v času torej, ko je bil Dante »les brez jader in brez krmarja, nošen v različna pristanišča in ustja in prepire suhega vetra, ki pari bolečo revščino«,²⁰ kakor se sam izrazi v *Gostiji*. Dejansko sta omenjena spisa v takšni časovni bližini (*Convivio* naj bi nastal v istem časovnem razponu kot *De vulgari*), da ni mogoče določiti kronološke primarnosti enega ali drugega. Tako lahko za oba rečemo, da sta nastala v za avtorja »zelo prehodnem in eksperimentalnem obdobju«,²¹ ko se je moral soočiti z novimi okoliščinami eksistence, ne le lastne, pač pa celotne svoje družine, pa tudi drugih posledic izгона iz »lepe in najslavnejše hčere Rima«,²² npr. s psihološkimi, ločitvijo od svojih političnih zaveznikov in prijateljev ... Obe deli spadata med Dantejeve »filozofske spise«, čeprav je takšna karakterizacija neustrezna, saj nista podobna tradicionalnim srednjeveškim filozofskim traktatom.²³ Če so filozofski in teološki spisi Dantejevega časa v veliki meri predvsem spekulativni, in presegajo določila časa in prostora, pa sta oba navedena spisa, kakor tudi ostala »druga« Dantejeva dela, močno zaznamovana z zgodovinski in geografskimi določili (*De vulgari* npr. predstavlja lingvistično geografijo Italije in tudi preostale Evrope).²⁴

17 Marko Juvan, »Dialogi med ‚mišljenjem‘ in ‚pesništvo‘ in teoretsko-literarni hibridi«, *Primerjalna književnost* 29 (2006): 10–14, 17–19.

18 Badiou, *Mali priručnik o inestetiki*, 18–24.

19 Mirko Tavoni, »De vulgari eloquentia«, v: *Dante's »Other Works«: Assessments and Interpretations*, ur. Zygmunt G. Barański in Theodore J. Cachey, Notre Dame 2022: University of Notre Dame, 186. Možne so seveda tudi druge datacije, med katerimi najzgodnejše delo postavlja v leto 1303, takoj po izgnanstvu.

20 »Veramente io sono stato legno senza vela e senza governo, portato a diversi porti e foci e liti dal vento secco che vapora la dolorosa povertade«. Dante, *Convivio*, 885 (Conv. I,3,5).

21 Franziska Meier, »Introduction«, v: *Dante's Convivio: Or How to Restart a Career in Exile*, ur. Franziska Meier, Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, New York, Wien 2018: Peter Lang, 5.

22 Dante, *Convivio*, 885 (Conv. I,3,4).

23 Zygmunt G. Barański, »Oh come è grande la mia impresa: Notes towards Defining Dante's Convivio«, v: *Dante's Convivio: Or How to Restart a Career in Exile*, ur. Franziska Meier, Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, New York, Wien 2018: Peter Lang, 9–11 (dalje pod oznako: Barański, »Oh come è grande la mia impresa«).

24 Luca Bianchi, »Philosophy and the ‚Other Works‘«, v: *Dante's »Other Works«: Assessments and Interpretations*, ur. Zygmunt G. Barański in Theodore J. Cachey, Notre Dame 2022: University of Notre Dame, 349–350.

Med obema spisoma lahko opazimo tako podobnosti kot razlike; na nekatere opozorim v nadaljevanju.

Prosimetron *Convivio* je nekakšen hibrid srednjeveških žanrov, »od *artes poetriae* do avtobiografskih spisov, od satire do eksilske literature, od filozofskih komentarjev in traktatov do široko razumljene erotike, od *volgarizzamenti* do bibličnih, torej svetopisemskih komentarjev, od teoloških del do kompendijev o vrlinah in slabostih, od kozmološke literature do besedil o *scala Naturae*, in od ‚enciklopedij‘ do literarne eksegeze.«²⁵ Vsaj v prosimetrični obliki je *Convivio* podoben zgodnejšemu delu *Vita nuova*, po vsebini pa gre za bolj zrelo obliko pesniškega izraza oz. za poskus rehabilitacije prvih pesmi izpod okrilja čutnega pod okrilje vrline.²⁶ Če je proza v *Novem življenju* namenjena predvsem avtobiografskim noticam, je v *Conviviu* namenjena kritičnim argumentom. Dante se je od svojih mladopesniških let veliko naučil, saj se je udeležil »gostij« številnih filozofov in pesnikov; pridobljeno zanje želi podeliti z vsemi, predvsem tistimi, ki niso imeli časa, da bi se posvetili študiju filozofije. Slednja je namreč pomembna za »dobro življenje«. Te, etične posledice študija filozofije, morajo biti dostopne vsem, zato je tudi traktat napisan v jeziku, ki bi bil dostopen in razumljiv najširši množici – pogovornem jeziku. Dante na tak način nekako poziva k novi aristokraciji, novemu plemstvu, ki ne temelji več na krvnem sorodstvu, pač pa na sorodstvu »ljubezni do modrosti«.

Dante v *Conviviu* napove tudi poseben traktat, ki se bo posvetil tematiki pogovornega jezika: »v knjigi, ki jo nameravam napisati, če bo Božja volja, o ljudskem jeziku.«²⁷ Dante ni zgolj klasični razumnik svojega obdobja (čeprav je tudi to), je raziskovalec in odličen opazovalec. Na podlagi tega svojega vedoželjnega in sistematičnega raziskovanja lahko že v *Gostiji* pripomni, da se je na področju jezika v sorazmerno kratkem obdobju marsikaj spremenilo: v petdesetih letih se je veliko besed izgubilo oz. izumrlo, rodile pa so se nove, ugotavlja. Na daljše časovno obdobje so spremembe še bolj očitne. Dante je prepričan, da če bi se ljudje izpred tisoč let vrnili v svoja mesta, bi bili gotovi, da so jih zasedli tujci, »tako zelo se današnji jezik

25 Barański, »Oh come è grande la mia impresa«, 11.

26 Simon Gilson, »Convivio«, v: *Dante's »Other Works«: Assessments and Interpretations*, ur. Zygmunt G. Barański in Theodore J. Cachey, Notre Dame 2022: University of Notre Dame, 156–158; Dante, *Convivio*, 884–885 (Conv. I, 2, 16–17).

27 »Di questo si parlerà altrove più compiutamente in uno libello ch'io intendo di fare, Dio concedente, di Volgare Eloquenza.« Dante, *Convivio*, 888 (Conv. I, 5, 10).

razlikuje od njihovega«. ²⁸ Ravno ta minljivost je značilnost naravnega, ljudskega, govornega jezika; medtem je umetni oz. gramatikalni jezik, torej latinščina, trajen in nespremenljiv: »*lo latino è perpetuo e non corruttibile*«. ²⁹ Naš pesnik torej v *Gostiji*, čeprav priznavajoč vlogo umetniškega izraza tudi »vulgarnemu« jeziku, nekoliko melanholično trdi, da je latinščina še vendar primernejša za visoki pesniški izraz ravno zaradi svoje trajnosti. ³⁰ Vendar se že tu ljudski jezik kaže kot nekakšna nova luč, ki bo razsvetlila doslej še neodkrite koticke človeškega (predvsem notranjega) sveta.

Primarnost ljudskega jezika v *De vulgari eloquentia*

V *De vulgari eloquentia*, ki je kakor *Convivio* nedokončan spis, so zadeve nekoliko drugačne. A ustavimo se najprej pri nedokončanosti. Alighieri namreč sprva načrtuje štiri knjige razprave, o čemer izvemo v uvodu, dokonča pa zgolj eno in pretežni del druge. ³¹ Boccaccio v svojem *Dantejevem življenju* omenja možnost, da bi se bila zadnja dva dela izgubila. Svojo domnevo utemelji na mnenju, da je Dante *De vulgari* pisal pred smrtjo, na kar opre tudi svojo drugo možnost, namreč, da je lahko Danteja pri pisanju prehitela smrt. ³² Jezik razprave je jezik »učenih« srednjega veka – latinščina. ³³ Delo s strani avtorja nikoli ni bilo uradno objavljeno, verjetno zaradi nedokončanosti ter je bilo do začetka 16. stoletja bolj ali manj neznano, dokler ni bilo prvič natisnjeno leta 1529. ³⁴

Vsebina traktata je lingvistično-retorična in velja za prvo srednjeveško refleksijo o jeziku, o njegovem nastanku in niansah. Gian Carlo Alessio ga označi za Dantejev »retorični in lingvistični samo-

28 Ibid., 888 (Conv. I, 5, 9).

29 Ibid., (Conv. I, 5, 7): »latinščina je trajna in nepropadljiva«.

30 John Took, *Why Dante Matters: An Intelligent Person's Guide*, London, Oxford, New York, New Delhi, Sydney 2020: Bloomsbury Continuum (epub), 5. poglavje.

31 Tavoni, »De vulgari eloquentia«, 186. Podobno je tudi s *Conviviem*, kjer načrtuje sprva, da bo napravil komentarje k svojim štirinajstim kanconam, za vsako pa bi uporabil svojo knjigo. *Convivio*, kot ga poznamo danes, ima štiri knjige. Prim. Gilson, »Convivio«, 155.

32 Giovanni Boccaccio, *Dantejevo življenje*, prev. Peter Amaliotti, Ljubljana 2015: Amaliotti & Amaliotti, 125.

33 R[obert] H[enry] Robins, *A Short History of Linguistics*, London 1976: Longman, 68–69.

34 Tavoni, »De vulgari eloquentia«, 186; Andrew Linn, »Vernaculars and the Idea of a Standard Language«, v: *The Oxford Handbook of the History of Linguistics*, ur. Keith Allan, Oxford 2013: Oxford University Press, doi:10.1093/oxfordhb/9780199585847.013.0016.

-komentar«. ³⁵ Dante najprej išče primarni človeški jezik, za katerega ugotovi, da je hebrejščina, jezik Svetega pisma. ³⁶ Ne gre toliko za obliko jezika kot za sposobnost govora – *locutio*. Zato Umberto Eco o tem prvotnem adamskem jeziku vidi prej univerzalno jezikovno matrico, kot pa konkretni govorjeni jezik, ³⁷ nekakšno protogovorico, za katero Adam v Raju pove, da se je izgubila, še preden so začeli graditi Babilonski stolp. ³⁸ Te izgube adamske govornice iz Božanske komedije pred zidavo stolpa v Babelu *De vulgari eloquentia* ne pozna. Ravno stolp, ne kot neki simbol, pač pa kot dejanski kraj, je tu točno določena časovno-lokacijska točka dejanske delitve jezikov. Če torej med jeziki obstajajo neke podobnosti, je to zaradi predbabelske jezikovne monolitnosti oz. dejstva, da so vse govornice del inter-babelske jezikovne delitve. ³⁹ Durante (Dantejevo polno ime), ugotavlja, da so se po tej prelomnici oblikovale tri večje družine inter-babelskih jezikov oz. *ydioma*: proto-grška, proto-germansko-slavonska in proto-romanska. Slednja se deli na tri večje veje ljudskih jezikov oz. *vulgaria*, glede na izgovorjavo: skupina *oi* govoric se nanaša na predele južne Francije, dele Maroka, Italije in Španije, skupina *oil* se nanaša na govorico severne Francije in Belgije, *si* govornica pa se nanaša na današnjo italijanščino, španščino in portugalsščino. ⁴⁰ V okviru *si* govornice na italiskem polotoku nato išče *vulgare illustre*, sijajen ljudski jezik, ki bi bil primeren za novi dvor, pod katerega bi spadali vsi prebivalci polotoka, neki skupni vzvišeni italški jezik torej, ki bi bil primeren tudi za umetniško pesniško izražanje. Pri tej konstrukciji jezika mu bo latinščina s svojimi gramatičnimi in retoričnimi pravili v veliko pomoč. ⁴¹ Grščina in latinščina za Danteja nista inter-babelska jezika, pač pa umetni tvorbi, o katerih so se mnoga ljudstva poenotila. ⁴² Za razliko od teh dveh umetnih tvorb, *vulgare illustre* ni gramatika, ni umeten jezik. Dante nikjer v svojih delih ne namigne, da bo ta jezik

35 Gian Carlo Alessio, »A Few Remarks on the *Vulgare Illustre*«, *Dante Studies, with the Annual Report of the Dante Society* 113 (1995): 57–67.

36 Dante, *De vulgari eloquentia*, 12–13 (DVE I,6,7).

37 Umberto Eco, *Iskanje popolnega jezika v evropski kulturi*, prev. Vera Troha, Ljubljana 2003: Založba I/*cf., 54.

38 Dante, *Božanska komedija*, 601 (Par. 26,124–126).

39 Tavoni, »De vulgari eloquentia«, 195–198.

40 Alessio, »A Few Remarks on the *Vulgare Illustre*«, 59; Tavoni, »De vulgari eloquentia«, 194–196.

41 Alessio, »A Few Remarks on the *Vulgare Illustre*«, 60.

42 Tavoni, »De vulgari eloquentia«, 197.

nekakšna »mistična vrnitev« k izvorni govorno-jezikovni enotnosti.⁴³ *Vulgare illustre* bo »sijajen (ki širi svetlobo), bistven (ki deluje kot temelj in pravilo), kraljevski (ki bo vreden zavzeti položaj v kraljevi palači narodnega kraljestva, če ga bodo Italijani kdaj imeli) in oblastveni (jezik vlade, prava, modrosti)«. ⁴⁴ To bo jezik, ki bo lahko tekmoval z latinščino, ki jo Dante sicer skozi celoten spis omenja samo pod imenom »gramatika«.

Če je v *Gostiji* Dante še priznaval neko določeno prednost latinščine, *De vulgari* razprava prinaša naslednjo dikcijo: »izjavljam, da je ljudski jezik [vulgarem locutionem] tisti, ki se ga učimo brez kakršnih koli formalnih navodil, tako da posnemamo naše dovilje«. ⁴⁵ Za razliko od tega obstaja še drugi jezik, ki se ga je mogoče naučiti le skozi dolgo obdobje predanega študija in so ga Rimljani imenovali gramatika; gre seveda za latinščino vendar je skoraj ne omeni. Bilingvizem starih je sicer pogosta tema razprav srednjega veka; ne gre za neko visokosrednjeveško odkritje, bilingvizem ali multilingvizem, pa naj bo stabilni ali prehodni, srečamo že od prvih večjih imperijev, vsaj rimskega. ⁴⁶ Pri tem je en jezik pogosto govorni jezik nekega območja, drugi jezik pa je jezik uradovanja, trgovanja; uporaba jezikov se torej prilagaja glede na kulturno-družbene kontekste in skupine. Bilingvizem, ki je v srčiki Dantejevega premisleka, pa se nanaša dejansko na pesniški jezik, na uporabo specifičnih retoričnih figur, ki so bile v skladu s pravili, utečenimi že vsaj dve stoletji, dostopne samo »visokemu stilu« latinskega pesništva, ne pa tudi »nižjemu« pesniškemu slogu v pogovornem jeziku pisane ljubezenske poezije. ⁴⁷ Samoumevnost takega bilingvizma bo skozi *Komedijo* tudi praktično odpravil, potem ko že v razpravi dvomi vanj.

Dante meni, da je plemenitejši [*nobilior*] ljudski, in sicer iz treh razlogov: ker gre za jezik, ki ga je izvorno uporabljalo človeštvo, ker ga uporablja celotni svet (čeprav v drugačni izgovarjavi in ob uporabi drugačnih besed), ter končno, ker je vsem naraven, medtem ko je

43 Gennaro Sasso, *La lingua, la Bibbia, la storia: Su De vulgari eloquentia I*, Roma 2015: Viella, 19.

44 Eco, *Iskanje popolnega jezika v evropski kulturi*, 42.

45 Dante, *De vulgari eloquentia*, 2–3 (DVE I, 1, 2–3).

46 James Clackson, »Language maintenance and language shift in the Mediterranean world during the Roman Empire«, v: *Multilingualism in the Graeco-Roman Worlds*, ur. Alex Mullen in Patrick James, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, Delhi, Mexico City 2012: Cambridge University Press, 38–47.

47 Alessio, »A Few Remarks on the Vulgare Illustre«, 58.

gramatikalen jezik umeten.⁴⁸ In Dante sam je, tako bi ga mogli med vrsticami razumeti, utelešenje tega narodnega jezika v njegovi najvišji obliki,⁴⁹ in morda tudi zato med vsemi preiskovanimi narečji pesnikov ne najde nobenega primerneza za *vulgare illustre*. Po mnenju Alberta Ascolija naj bi se Dante spogledoval z vzporejanjem svoje vloge ustvarjalca poenotenega jezika in vloge Boga kot ustvarjalca poenotenega stvarstva. Tako se že najavlja renesančni zorni kot avtorstva, vsevednega pripovedovalca, avtorja-boga, ki se mu postmoderna z Barthesom in Foucaultem odpove.⁵⁰ Njegovo avtorstvo tako presega časovno-prostorske pa tudi druge omejitve; skozi sklicevanje na Božji navdih in posredovanje pri pisanju, za katero skriva neko svojo feministično »trojico«,⁵¹ oznani avtorjevo osvoboditev od institucionalnih avtoritet, tako posvetnih (vladar) kakor cerkvenih, ki jim on in njegovi sodobniki »pripadajo« po fevdalnem redu: so podložniki krone in mitre.⁵² Dante sam se sooča s tematiko avtorstva (in z njim povezane *auctoritas*), ki jo, sledeč etimološki razdelitvi Hugutina iz Pise, razdeli med tri različne tipe: *auctor* (politični), *autor* (akademski, zlasti filozofski) in *avitor* (pesniški).⁵³ Razlagalci ta simbolni prelom avtorstva vidijo zlasti v sklepnih spevih *Vic*, ko se konča Dantejev moralno-intelektualni pouk s strani Vergila. Vergilov odhod moremo obenem razumeti tudi kot namig, da je učenec presegel učitelja, saj mu ne more nič več dati na pesniški poti. Medtem ko se *l'altissimo poeta* – Vergil – se vrača k svojim v *Limb*,⁵⁴ Dante doseže vstop v popolno svobodo, brez spon latinskega pesništva in njegovih pravil,

48 Dante, *De vulgari eloquentia*, 2–3 (DVE I, 1, 3–4).

49 Ascoli, »From auctor to author«, 59.

50 Ibid., 46–47.

51 V skladu z Nancy Ruggeri Colaiaco naj bi Beatrice zavzemala mesto ženskega Kristusa, saj lahko le ona podari romarju brezpogojno ljubezen, ultimativno Božjo milost, medtem ko ima Marija edina moč, da zaključi edukativno pot, ki jo je za romarja pripravila Beatrice, saj mu lahko le Marija dovoli, da izkusi mistični dej združitve z Bogom. Marija bi torej igrala vlogo ženskega Boga Očeta (Nancy Ruggeri Colaiaco, *The Women In Dante's Divine Comedy: Gender Equality*, [sine loco] 2015: [CreateSpace Independent Publishing Platform], 3–4 (dalje pod oznako: Ruggeri Colaiaco, *The Women In Dante's Divine Comedy*).

52 Ascoli, »From auctor to author«, 59–63.

53 Ibid., 48–64; Ascoli, *Dante and the Making of a Modern Author*, 67–129. Dejansko je kot referenco glede avtorstva in avtoritete upoštevati celotno Ascolijevo knjigo, tukaj izpostavljam drugo poglavje, ker se ukvarja s temeljnimi vprašanji.

54 Podobno se Vergilovi stanovski kolegi razveselijo njegove vrnitve: »Božanskemu poetu čast in slava, / duh, ki odšel je, vrača se med svoje.« – »Onorate l'altissimo poeta; / l'ombra sua torna, ch'era dipartita.« Dante, *Božanska komedija*, 27 (Inf. 4,80–81).

v stanje, kjer je podložen le še Bogu samemu, vsaj teološko, če že jezikovno ali pesniško ne več. Dosedanji »božanski poet« ne more vstopiti v raj, medtem ko novi (Dante) lahko. Razmislek v tej smeri zagotovo podpira pripovedovanje v *Komediji* v prvi osebi, ki je zmes ponovne pripovedi nečesa, kar se je zgodilo v preteklosti, združenega z refleksijo sedanjosti.

Eva v *De vulgari eloquentia*

V prvih poglavjih *De vulgari* torej Alighieri raziskuje prve poteze človeške govorice. Med prvimi vprašanji so tudi vzroki za ta Božji dar človeku. Dante meni, da je jezik dan v uporabo zgolj ljudem, ker ga samo oni potrebujejo: ne angeli kot višja, ne živali kot nižja vrsta človeku, te potrebe nimajo. Angeli so drug drugemu popolnoma prezentni preko svojega »neubesedljivo popolnega razuma [*ineffabilem sufficientiam intellectus*]«, ali pa preko svoje lepote in sijaja.⁵⁵ Govorica bi torej na neki način zgolj ovirala njihov popolnejši način samo-priobčenja drug drugemu. Živali iste vrste so si identične po delovanju in občutjih, zato je vsaki individualni živali (vsakemu primerku iste vrste) razvidno občutenje in delovanje druge na podlagi nje same; tudi njim bi bil zato jezik odveč, narava pa nerada počne karkoli odvečnega.⁵⁶ Za razliko od živali ljudi žene razum in ne naravni instinkt, ta pa je v različnih individuumih, glede na njihove zmožnosti razločevanja, presoje in izbire, različen, zato Dante zapiše: »Menim, da ne moremo nikoli razumeti dejanj in občutij drugih s sklicevanjem na naše lastne«, kakor je to pri živalih, »prav tako nam ni dano, da bi vstopali v misli drug drugega s pomočjo duhovne refleksije«, kakor je to pri angelih, saj nas ovira teža ustvarjenega telesa.⁵⁷ Tako je potrebno, da ljudje med seboj občujejo na podlagi znamenj, ki vsebujejo tako racionalno kot senzorično komponento.⁵⁸ Šele obe dimenziji skupaj, torej racionalna in čutna določata znak in omogočata človeško komunikacijo.

Ko tako odloči, da je edino človeški rod potreboval govorico, Dante preide na iskanje človeškega bitja, osebe, ki je najprej spregovorila.

55 Dante, *De vulgari eloquentia*, 4–5 (DVE I, 2, 3)

56 Ibid. (DVE I, 2, 1–3); Igor Grdina, »Jezik in skupnost«, v: *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, ur. Hotimir Tivadar, Ljubljana 2015: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 80, dostopno na: <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/Grdina.pdf> (21. avgust 2018).

57 Dante, *De vulgari eloquentia*, 6–7 (DVE I, 3, 1).

58 Ibid., 6 (DVE I, 3, 2).

Želi ugotoviti, komu je bil najprej dan dar govora, oziroma drugače, kdo ga je prvi uporabil. Ob tem ga zanima tako vsebina prvega izreka, kakor tudi oblika prvega jezika.

Zdi se, kot da ta obsedenost z raziskovanjem začetkov oz. vračanje k izvirom spremlja Danteja z vedno večjim zagonom. Skupaj z Dantejem pa je vpisana v temelje renesanse in (»novoveškega«) humanizma, ter na različnih področjih spremlja človeško misel do danes. Po drugi strani pa je to oziranje nazaj prisotno v vseh obdobjih, zlasti v tistih, ki so posebej zaznamovana z nekimi krizami družbene skupnosti kot celote ali njenega določenega dela. Svetopisemske zgodbe, zlasti prvih enajst poglavij Geneze, so svojevrstna (teološka) racionalizacija stanja stvari, aktualnega v času pripovedovalca oz. zapisovalca. Miti o genealogijah, ne le človeških prednikov, pač pa vsega »(ne)živega« hkrati z vesoljem, so med pravimi zapisanimi besedili človeštva. Svetopisemske pripovedi o nastanku sveta in prvih ljudeh so časovno sorazmerno pozne, vsebinsko in oblikovno pa podobne pripovedim, ki obstajajo oz. so obstajale med raznimi drugimi kulturami rodovitnega polmeseca.⁵⁹

Na to svetopisemsko pripoved o začetkih se Dante obrne pri iskanju svojih odgovorov o človeškem govoru, kar je za srednjeveškega človeka in sholastičnega raziskovalca nekaj običajnega. Sveto pismo je prvi konzultant ne le za teologe, pač pa za vse znanosti, pa tudi za vse ljudstvo, v najbolj ključnih življenjskih odločitvah. Po izročilu, ki ga je ohranil sv. Bonaventura (1221–1274) v *Legenda maior*, je sv. Frančišek Asiški (ok. 1182–1226) s prvim bratom, ki se mu je pridružil, sv. Bernardom, šel za smer njunega nadaljnega življenja »povprašat« evangelij. To je izvedel tako, da je v cerkvi sv. Nikolaja trikrat odprl evangeljsko knjigo. Dobljeni odlomki, Mt 19,21, Lk 9,3 in Mt 16,24, so postali osrednje vodilo življenja tudi za njegovo kasnejšo skupnost.⁶⁰ Obdobje pred Dantejem je v raziskovanju in rabi Svetega pisma zelo heteronomno. Lahko bi rekli, da gre za nekakšno mešanico patri-

59 K[enneth] A[nderson] Kitchen, *On the Reliability of the Old Testament*, Grand Rapids, Cambridge 2003; William B. Erdmans Publishing Company, 421–447; C. John Collins, »Adam and Eve in the Old Testament«, *SBJT* 15, 1 (2011): 5–7.

60 Bonaventure, *The Soul's Journey Into God: The Tree of Life: The Life of St. Francis*, prev. Ewert Cousins, New York, Ramsey, Toronto 1978: Paulist Press, 200–201 (Leg mai 3,3). V *Oporoki* se sv. Frančišek takole spominja: »Ko mi je Gospod dal brate, mi ni nihče pokazal, kaj moram storiti. Toda sam Najvišji mi je razodel, da moram živeti po vzoru svetega evangelija. In jaz sem dal na kratko in preprosto zapisati in gospod papež mi je potrdil.« *Vodilo in življenje: Spisi sv. Frančiška in sv. Klare*, ur. Štefan Kožuh, Ljubljana 1998: Slovenska kapucinska provinca, 150 (FOP 14–15).

stičnih, moralno-pastoralnih, liturgičnih, mističnih in asketičnih (ki jih zlasti popularizirajo Frančiškovi bratje s svojo Biblijo za uboge) pristopov. Ti se počasi že povezujejo s sholastičnimi, ki so na začetku svojega vzpona ter so pogosto raziskava vseh prej naštetih: zlasti cerkvenih očetov, prepleteni z bolj racionalnimi (opirajoč se zlasti na grško filozofijo) teološkimi razlagami.⁶¹ Srčika »sporov« oz. različnih pogledov, nanašajočih se na Biblijo, seveda ni samo besedilo, dostopno preko različnih različic Vulgate, ampak interpretacija teh besedil. V tem smislu je tudi razumeti gesto sv. Frančiška, ko prosi papeža, da sme živeti po evangeliju. Frančiškovo ravnanje za sodobnega bralca predstavlja neko ironijo, posmeh papežu, saj mu tako zelo očitno sporoča, da pač ne živi po evangeliju. V duhu Frančiškovega časa pa gre za zagotovilo svobode, da je torej njegova interpretacija evangelija »pravilna«, saj nosi papeško odobritev, medtem ko drugi zagovorniki alternativnih razlag (npr. albižani, katari, ...) takšne odobritve nimajo in so podvrženi preganjanjem.

Dante torej naredi tisto, kar so v njegovem času delali vsi, od najbolj izobraženih do preprostih poslušalcev pridig in opazovalcev stenskih poslikav: raziskuje Sveto pismo, ker »študij Biblije predstavlja najvišjo vejo učenosti«. ⁶² Zato lahko o navajanju Svetega pisma v *Komediji* Christopher Kleinhenz tudi zapiše, da je florentinski pesnik »od svojih bralcev pričakoval ustrezno znanje in usposobljenost za razumevanje pesmi v širšem kontekstu judovsko-krščanske/grško-rimske literarne, zgodovinske in intelektualne tradicije.« ⁶³ Vsekakor je bilo poznavanje Svetega pisma in nekaterih smeri teologije vsaj za izobraženca samo po sebi umevno.

Na to splošno poznavanje se Alighieri implicitno sklicuje tudi v ugotovitvi, da je prva od vseh ljudi spregovorila Eva: Takole pravi:

61 Edward D. English, *Encyclopedia of the Medieval World*, New York 2005: Facts On File, Inc., 109–110. Alexander W. Hall dobro povzame sholastično naravnost: »Sholastična filozofija je vrednotila grško-rimsko, arabsko in judovsko filozofsko tradicijo s krščanskega stališča, sholastični misleci pa so na splošno cenili dosežke svojih poganskih predhodnikov in jim celo pripisovali nekaj razumevanja božanskega.« Alexander W. Hall, *Thomas Aquinas and John Duns Scotus: Natural Theology in the High Middle Ages*, London, New York 2007: Continuum, 1.

62 Beryl Smalley, *The Study of the Bible in the Middle Ages*, Notre Dame (Indiana) 1978: University of Notre Dame Press, XXVII.

63 Christopher Kleinhenz, »Dante and the Bible: Biblical Citation in the *Divine Comedy*«, v: *Dante: Contemporary Perspectives*, ur. Amilcare A. Iannucci, Toronto, Buffalo, London 1997: University of Toronto Press, 75.

»ženska [je] spregovorila pred vsemi drugimi, ko je najbolj domišljava Eva odgovorila hudičevemu laskanju«. ⁶⁴ Gre sicer za kratko, lahko bi rekli obrobno notico, ki pa vendarle o Danteju oz. njegovem odnosu do žensk na splošno, vsaj v času nastanka razprave, pokaže v drugačni, manj ženskam naklonjeni luči. Avtorju namreč očitno Evino prvenstvo v govoru ni všeč, saj pravi:

»Kljub temu da v Svetem pismu najdemo, da je ženska prva spregovorila, vseeno mislim, da je razumnejše verjeti, da je prvi govoril moški [*rationabilius tamen est ut hominem prius locutum fuisse credamus*] in nespodobno bi bilo, če bi tako odlično dejanje človeške vrste ne bilo prej izvedeno s strani moškega kakor ženske. Zatorej je razumno verjeti, da je bila moč govora najprej dana Adamu in sicer od Njega, ki ga je bil pravkar ustvaril.« ⁶⁵

Preden se posvetim že nakazanemu razkoraku pri odnosu do žensk, naj razrešim dilemo okoli prve govorki v Bibliji. Že preprost vpogled v prve strani Geneze prinese spoznanje, da je Dantejevo prepričanje o Evinem govornem prvenstvu v Bibliji zmotno. V 1 Mz 1,1–2,4a ⁶⁶ najdemo zapis t. i. »duhovniške« pripovedi o stvarjenju, ki je razporejena na sedem dni (šest dni dela in en dan počitka). V tem zapisu najdemo tudi prvi govor, ki pa ne pripada človeku, ampak Bogu, ki ustvarja z besedo. Prve njegove besede so: »Bodi svetloba!« ⁶⁷ Do slednjega sklepa pride tudi Dante, a ne na podlagi poznavanja svetopisemskega besedila, pač pa preko sklepanja. Če je zanj razumno prepričanje, da je moški vendarle prvi spregovoril, se na isti razum sklicuje tudi pri misli, da je bil prvi človekov govor pravzaprav odgovor na Božji (na)govor, ki pa sam po sebi še ni »ipsa quam dicimus locutionem«. ⁶⁸ Dante je gotov, da je Adam lahko ta »božji govor« dejansko čutno zaznal, da je bil zanj slišni fenomen, ki pa je bil posledica premikanja zračnih gmot, kar je sprožilo efekt govora. Bogu je namreč vse pokorno, sploh naravne sile, ki jih je uporabil, da bi se Adamu »oglasil«. ⁶⁹

64 Dante, *De vulgari eloquentia*, 8–9 (DVE I,4,2).

65 Ibid. (DVE I,4,3).

66 Vsi svetopisemski navedki so navedeni po: *Sveto pismo Stare in Nove zaveze: Slovenski standardni prevod*, Ljubljana 2021: Društvo Svetopisemska družba Slovenije, dostopno na: <https://www.biblija.net/> (30. november 2022).

67 1 Mz 1,3.

68 »Isto, čemur rečemo jezik.«

69 Eco, *Iskanje popolnega jezika v evropski kulturi*, 46–51.

Od vrstice 1 Mz 2,4b spremljamo bolj fokusirano verzijo pripovedi o stvarjenju, ki jo tradicionalno pripisujejo drugemu viru (jahvistu), po nastanku starejšemu od duhovniškega besedila. V tej starejši verziji stvarjenja ni poročila o načinu, na katerega je Bog ustvaril začetni material (nebo in zemljo): ali z besedo ali mislijo ali kako drugače, tega nam svetopisemsko besedilo ne pove; le ustvaril je. Prvotni material nato Bog nadalje preoblikuje in ureja. Iz te primarne tvarine (prahu zemlje) je narejen tudi človek. Čeravno danes menimo, da ta prvi človeški material ni moški,⁷⁰ pa je srednjeveški bralec in poslušalec svetopisemskih pripovedi besedilo bral kot prvenstvo moškega v redu stvarjenja, iz česar je patriarhalna ideologija vztrajno prejela potrditve svoje mizoginije. Neposredno po izoblikovanju prvega človeka – dobesedno »rdečega zemljaka«, saj je v hebrejskem besedilu lepo vidna besedna igra med *ha'adam in adamah*, zemljakom in zemljo,⁷¹ – se tudi v tej pripovedi prvič oglasi Bog: z zapovedjo in prepovedjo o drevesih vrta.⁷² V okviru iskanju pomoči za človeka, le ta poimenuje vse živali, ki mu jih Bog privede. Gre torej za uporabo govornice po shemi: prvi govori Bog, nato ga človek posnema. Sledi prizor s človekovim spanjem in odvzetjem materiala, iz katerega je potem Bog izklesal ženo in jo privedel pred moškega; tega (Adama!) takrat slišimo prvič spregovoriti: »To je končno kost iz mojih kosti / in meso iz mojega mesa; / ta se bo imenovala móžinja, / kajti ta je vzeta iz moža.«⁷³ Moževe besede so samoidentifikacija nasproti žene, spoznanje, da sta iz istega materiala, naslednje besede pa predstavljajo poimenovanje, ki ga moremo razumeti tudi kot podreditev.⁷⁴ Dante meni, da je vsakemu s pravim razumom očitno, da je vsebina prvega Adamovega govora

»ime ‚Bog‘, ali El, v obliki ali vprašanja ali odgovora. Zdi se absurdno in žalitev za razum sklepati, da bi človek karkoli poimenoval pred Bogom, ko je bil človek ustvarjen po Njem in v Njem. Kajti tako kot po pregrehi človeškega rodu vsak človek začne svoj govor z ‚oh‘, je razumno,

70 Ignac Navernik, »Je bil Adam ustvarjen prvi?: Ponovno branje pripovedi o stvarjenju«, v: *Za človeka gre: Interdisciplinarnost, transnacionalnost in gradnja mostov: All About People: Interdisciplinarity, Transnationality and Building Bridges: Zbornik prispevkov z recenzijo: Proceeding book with peer review*, ur. Bojana Filej, Maribor 2017: Alma Mater Europea – ECM, 902–905 (dalje pod oznako: Navernik, »Je bil Adam ustvarjen prvi«).

71 Navernik, »Je bil Adam ustvarjen prvi«, 902–903.

72 1 Mz 2,16–17.

73 1 Mz 2,23.

74 Navernik, »Je bil Adam ustvarjen prvi«, 904.

da tisti, ki je bil prej, začne z veseljem; in ker ni veselja zunaj Boga, ampak je vse v Bogu in je Bog sam ves veselje, sledi, da bi prvi govornik rekel predvsem ‚Bog‘.«⁷⁵

V zelo širokem smislu bi lahko poimenovanje živali in Adamov vzklik ob Evi razporedili v kategorijo veselja in čudenja nad ustvarjenim; vsaj pri Evi je to nekoliko bolj eksplicitno, če zanemarimo vidike podrejanja, ki so sodobnemu bralcu prezentni, medtem ko so za svetopisemskega in srednjeveškega človeka, vključno z Dantejem *De vulgari, forma mentis* ustvarjenega reda.

Kaj pa Evin govor? Dante iz *De vulgari eloquentia* bi bil gotovo navdušen, da so zadeve tudi v Svetem pismu tako, kot je razumno, da so: Eva namreč spregovori za Adamom. V 3,1 najprej kača vpraša ženo, če jima je Bog res prepovedal jesti z vseh dreves. Šele, ko slišimo govoriti kačo, ki je tradicionalno predstavljala hudiča, kar je jasno razvidno tudi iz Dantejevega zapisa, slišimo končno spregovoriti tudi Evo: »*Od sadu drevja v vrtu jeva, ‚le z drevesa sredi vrta,‘ je rekel Bog, ‚ne jejta sadu, tudi dotikajta se ga ne, sicer bosta umrla!‘*«⁷⁶ Bog sicer o dotikanju drevesa ni rekel ničesar, odsvetoval je le uživanje sadov. Če torej povzamem celotno zaporedje govora, je sledeče: Bog, moški, hudič, ženska.⁷⁷ Pri tem moramo biti pozorni še na en vidik ženskosti, kar je razvidno že iz prvega moškega govora v Svetem pismu, da je ženska predvsem žena, to je njen »privilegirana« položaj vse do Descarta.⁷⁸

Za sicer zelo ženskam naklonjenega Danteja, je odklonilno stališče do Evinega prvenstva v govoru težje razumljivo, sploh v luči vloge žensk v *Božanski komediji*, ali vsaj določneje ene – Beatrice, svete ženske trojice (Lucije, Marije in Beatrice), pa tudi vloge drugih močnih žensk, kakor jih v svoji odlični študiji raziskuje Nancy Ruggeri Colaiaco. Avtorica zagovarja tezo, da so ženski liki nekakšen osrednji steber romarjeve poti od *erosa* do *agape*, »od nezavednega temnega *erosa*, nenasitne svetne ljubezni, ki jo žene fizično poželenje, do zave-

75 Dante, *De vulgari eloquentia*, 8–9 (DVE I,4,4). Latinski medmet »heu«, ki ga tukaj prevajam z »oh«, je vzklik žalosti, tožbe in bolečine; *Priročni latinsko-slovenski slovar*, prev. Dragica Fabjan in Bojana Tomc, ur. Polonca Kocjančič, Ljubljana 2003: DZS, 168.

76 1 Mz 3, 2–3.

77 Naj spomnim na hierarhijo apostola Pavla o podrejenosti: Bog – Kristus – moški – ženska (1 Kor 11, 2–3), pri čemer je naslednji stopnjo nižje in slava predhodnega (Jorunn Økland, *Women in Their Place: Paul and the Corinthian Discourse of Gender and Sanctuary Space*, London, New York 2004: T&T Clark International, 179, 185–186). (dalje pod oznako: Økland, *Women in Their Place*).

78 Økland, *Women in Their Place*, 12–14.

stne božje ljubezni, ki povezuje vse ustvarjeno.«⁷⁹ Kako je ta razcep v odnosu do žensk možen?

Dantejev čas in prostor, vzgoja in običaji, zakoni, vse je še globoko pod patriarhalnim ideološkim plaščem; in Dante je prvenstveno sin svojega časa, družbeno in kulturno. »[V] družini je bil nesporni vodja oče, ki so ga ubogali vsi, od žene do služabnikov, pri čemer ne smemo zanemariti niti priležnic in pankrtov.«⁸⁰ Smrt katerega od zaljubljenecv zaradi razžalitve moške časti (očetove, soprogove), ki se udejanja preko lastništva ženske oz. ženskega telesa, je pogosta tema literarnega ustvarjanja. Naj spomnim samo na Francesco da Rimini, ki jo je skupaj z njenim ljubimcem in svakom ubil mož in ji Dante da glas v Peklu ter jo tako iztrga zgodovinski pozabi,⁸¹ ali pa na Picardo Donati iz tretjega speva Raja, ki jo je brat ugrabil iz samostana in prisilno poročil.⁸² O mizoginičnem odnosu do žensk priča italijanski pregovor: »*Buona femmina e mala femmina vuol bastone*.«⁸³ Gre vendarle za čas, ko je ženska esencialno in eksistencialno »manjvredno bitje«. Dante je še vedno, kljub izhodiščni stilnovistični perspektivi, ki se preveša v predstopnjo vloge (konkretne) »angelske gospe«, ki bo »pot rešitve, način povzdignjenja k Bogu – ne več nevarnost napake, greha ali izdaje, temveč pot k višji obliki duhovnosti«,⁸⁴ moški svojega časa.

K temu kulturno-zgodovinskemu lahko nanizamo še druge razloge za razkorak. V času nastajanja razprave je Dante šele na začetku svojega izgnanstva, ko se dejansko še ne ukvarja s kritiko obstoječih družbenih razmerij. Če izhajamo iz predvidevanja, da je bil *De vulgari* primarno mišljen za objavo, bi si s konkretno kontrapozicijo med sodobniki nakopal prej zavračanje kot *auctoritas*, ki jo vedno znova išče in (samo)dokazuje skozi različne spise. Moramo pa upoštevati tudi mo-

79 Ruggeri Colaiaico, *The Women In Dante's Divine Comedy*, 2.

80 Pierre Antonetti, *La vita quotidiana a Firenze ai tempi di Dante*, Milano 2017: BUR Rizzoli, Corriere della Sera, 86. Seveda pri tem ne moremo reči, da so bili vsi prebivalci hiše nekako psihofizično »zlorabljeni« s strani te dominantne moške figure. Navade so bile zelo različne, telesne kazni pa pogoste. Tudi umori iz časti niso izjema: neki oče je npr. ubil svojega sina zgolj zato, ker ga ta ni pozdravil.

81 Teodolinda Barolini, »Dante's Sympathy for the Other, or the Non-Stereotyping Imagination: Sexual and Racialized Others in the Commedia«, *Critica del testo* 14, 1 (2011): 182.

82 Dante, *Božanska komedija*, 447–449 (Par. 3,42–123); Antonetti, *La vita quotidiana a Firenze ai tempi di Dante*, 90; Ruggeri Colaiaico, *The Women In Dante's Divine Comedy*, 99–121.

83 »Dobra ženska in slaba ženska želita palico.« Antonetti, *La vita quotidiana a Firenze ai tempi di Dante*, 91.

84 *Zgodovina lepote*, prev. Maja Novak, ur. Umberto Eco, Ljubljana 2006: Modrijan, 171.

žnost, da je Alighieri namenoma poudaril Evino prvenstvo in ga potem zanikal po razumski poti. Vsekakor je do nastanka Komedije preteklo še nekaj časa, in tam je *avitor* mojstrsko izkoristil kritiko družbene vloge žensk, pa tudi Eve kot take, ki jo je v Raju umestil k nogam blažene Device,⁸⁵ medtem ko se Adam pojavi med stalnimi zvezdami in pri »končnem pesniškem izpitu« s tremi apostoli.⁸⁶ Pesniška oblika mu omogoča, da izrazi kritiko implicitno, potem ko mu je skozi leta izgnanstva dana »možnost«, da izoblikuje svoje poglede, ki se nujno več ne ujemajo ne z duhom družbe ne filozofije njegovega časa.

S srednjeveškega stališča je še posebej zanimivo dejstvo, da se Dante ne ustavlja popravljati svetega besedila, ko je mnenja, da prinaša napačna in za njegov čas »nespodobna« stališča. Potem ko ne dvomi v pravilnost svojega spomina (res je, da Sveto pismo ni bilo dostopno, razen v cerkvah, pa še tam bolj ali manj za liturgično rabo), je pripravljen moško prvenstvo, ob hkratnem njegovem siceršnjem sklicevanju na ljubezen do Beatrice, utelesitve lepote in ženskih vrlin, braniti tudi, če mora nasprotovati »nezmotljivi« teologiji, in najvišji avtoriteti, Bogu, ki govori skozi besede Pisma. Vsekakor moremo v takem ravnanju prepoznati še eno stopnjo v boju za *auctoritas*.

Sklep

V prispevku sem, glede na postavljene objektivne zamejitve, obravnaval vpetost nedokončane filozofske razprave, ki doslej v slovenskem prostoru ni bila deležna pretirane pozornosti. Povezovanje med t. i. malimi ali drugimi deli in »veliko« *Komedijo*, ki jo izpostavljajo in odkrivajo raziskovalci, se je potrdilo. Obenem je vprašanje o vlogi Eve v odnosu na prvi človeški govor nakazalo verjetno resnično Dantejevo skrb, ki jo tudi v *De vulgari eloquentia* vztrajno zasleduje, namreč sistematično delo na pripoznanju *avitorja*, kot vzora visokega pesniškega stila v ljudskem jeziku, ki v jezikovnem smislu tako presega vse predhodnike, da se lahko (samo)postavi ob bok Božanski sili, ki ga samo za teološko neskončnost presega.

Raziskava ostaja odprta za nadaljnje podrobnejše analize, tako v jezikovnem kot retoričnem smislu. Tudi vlogo Eve bi se dalo motriti z različnih pozicij in posrednih omemb v *Komediji*, vsekakor pa nakanen odnos Danteja do Biblije obeta še veliko možnosti prepriševanja.

85 Dante, *Božanska komedija*, 634 (Par. 31, 4–6).

86 Dante, *Božanska komedija*, 599–601 (Par. 26, 82–142).

Viri in literatura

- Alessio, Gian Carlo. A Few Remarks on the *Vulgare Illustre*. *Dante Studies, with the Annual Report of the Dante Society* 113 (1995): 57–67.
- Alighieri, Dante. *Božanska komedija*. Prev. Andrej Capuder. Ljubljana. 1994. Mi-helač.
- Alighieri, Dante. *Convivio*. V: *Tutte le opere: Divina Commedia, Vita Nuova, Rime, Convivio, De vulgari eloquentia, Monarchia, Egloghe, Epistole, Quaestio de aqua et de terra*. Dante Alighieri. Roma. 1993. Grandi tascabili economici Newton. 880–1014.
- Alighieri, Dante. *De vulgari eloquentia*. Prev. Steven Botterill. Cambridge, New York, Melbourne. 2004. Cambridge University Press.
- Alighieri, Dante. *Monarhija*. Prev. Tomaž Jurca. Ljubljana. 2013. Slovenska matica.
- Alighieri, Dante. *Novo življenje*. Prev. Ciril Zlobec. Ljubljana. 1956. Cankarjeva založba.
- Antonetti, Pierre. *La vita quotidiana a Firenze ai tempi di Dante*. Milano. 2017. BUR Rizzoli, Corriere della Sera.
- Ascoli, Albert Russell. *Dante and the Making of a Modern Author*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo. 2008. Cambridge University Press.
- Ascoli, Albert Russell. From auctor to author: Dante before the *Commedia*. V: *The Cambridge Companion to Dante*. 2. izd. Ur. Rachel Jacoff. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo. 2007. Cambridge University Press. 46–66.
- Badiou, Alain. *Mali priročnik o inestetiki*. Prev. Suzana Koncut. Ljubljana. 2004. Društvo Apokalipsa.
- Barański, Zygmunt G. »Oh come è grande la mia impresa«: Notes towards Defining Dante's *Convivio*. V: *Dante's Convivio: Or How to Restart a Career in Exile*. Ur. Franziska Meier. Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, New York, Wien. 2018. Peter Lang. 9–26.
- Barolini, Teodolinda. Dante's Sympathy for the Other, or the Non-Stereotyping Imagination: Sexual and Racialized Others in the *Commedia*. *Critica del testo* 14, 1 (2011): 177–204.
- Bianchi, Luca. Philosophy and the »Other Works«. V: *Dante's »Other Works«: Assessments and Interpretations*. Ur. Zygmunt G. Barański in Theodore J. Cachey. Notre Dame. 2022. University of Notre Dame. 333–362.
- Boccaccio, Giovanni. *Dantejevo življenje*. Prev. Peter Amalietti. Ljubljana. 2015. Amalietti & Amalietti.
- Bonaventure. *The Soul's Journey Into God: The Tree of Life: The Life of St. Francis*. Prev. Ewert Cousins. New York, Ramsey, Toronto. 1978. Paulist Press.
- Botterill, Steven. Introduction. V: *De vulgari eloquentia*. Dante. Cambridge, New York, Melbourne. Cambridge University Press. IX–XXVI.
- Cachey, Theodore J. *Questio de aqua et terra*. V: *Dante's »Other Works«: Assessments and Interpretations*. Ur. Zygmunt G. Barański in Theodore J. Cachey.

- Notre Dame. 2022. University of Notre Dame. 270–305.
- Clackson, James. Language maintenance and language shift in the Mediterranean world during the Roman Empire. V: *Multilingualism in the Graeco-Roman Worlds*. Ur. Alex Mullen in Patrick James. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, Delhi, Mexico City. 2012. Cambridge University Press. 36–57.
- Collins, C. John. Adam and Eve in the Old Testament. *SBJT* 15, 1 (2011): 4–25.
- Dante's »Other Works«: *Assessments and Interpretations*. Ur. Barański, Z. G. in Cachey, T. J. Notre Dame. 2022. University of Notre Dame.
- Eco, Umberto. *Iskanje populnega jezika v evropski kulturi*. Prev. Vera Troha. Ljubljana. 2003. Založba / *cf.
- English, Edward D. *Encyclopedia of the Medieval World*. New York. 2005. Facts On File, Inc.
- Gilson, Simon. Convivio. V: *Dante's »Other Works«: Assessments and Interpretations*. Ur. Zygmunt G. Barański in Theodore J. Cachey. Notre Dame. 2022. University of Notre Dame. 154–185.
- Grdina, Igor. Jezik in skupnost. V: *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ur. Hotimir Tivadar. Ljubljana. 2015. Znanstvena založba Filozofske fakultete. Dostopno na: <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/Grdina.pdf> (21. avgust 2018).
- Hall, Alexander W. *Thomas Aquinas and John Duns Scotus: Natural Theology in the High Middle Ages*. London, New York. 2007. Continuum.
- Juvan, Marko. Dialogi med »mišljenjem« in »pesništvom« in teoretsko-literarni hibridi. *Primerjalna književnost* 29 (2006): 9–26.
- Kitchen, Kenneth A. *On the Reliability of the Old Testament*. Grand Rapids, Cambridge. 2003. William B. Eerdmans Publishing Company.
- Kleinhenz, C. Dante and the Bible: Biblical Citation in the Divine Comedy. V: *Dante: Contemporary Perspectives*. Ur. Amilcare A. Iannucci. Toronto, Buffalo, London. 1997. University of Toronto Press.
- Linn, Andrew. Vernaculars and the Idea of a Standard Language. V: *The Oxford Handbook of the History of Linguistics*. Ur. Keith Allan. Oxford. 2013. Oxford University Press. doi:10.1093/oxfordhb/9780199585847.013.0016
- Meier, Franziska. Introduction. V: *Dante's Convivio: Or How to Restart a Career in Exile*. Ur. Franziska Meier. Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, New York, Wien. 2018. Peter Lang. 1–7.
- Navernik, Ignac. Je bil Adam ustvarjen prvi?: Ponovno branje pripovedi o stvarjenju. V: *Za človeka gre: Interdisciplinarnost, transnacionalnost in gradnja mostov: All About People: Interdisciplinarity, Transnationality and Building Bridges: Zbornik prispevkov z recenzijo: Proceeding book with peer review*. Ur. Bojana Filej. Maribor. 2017. Alma Mater Europeae – ECM. 900–909.
- Økland, Jorunn. *Women in Their Place: Paul and the Corinthian Discourse of Gender and Sanctuary Space*. London, New York. 2004. T&T Clark International.
- Priročni latinsko-slovenski slovar*. Prev. Dragica Fabjan in Bojana Tomc. Ur. Polonca Kocjančič. Ljubljana. 2003. DZS.
- Robins, Robert H. *A Short History of Linguistics*. London. 1976. Longman.

- Ruggeri Colaiaco, Nancy. *The Women In Dante's Divine Comedy: Gender Equality*. [Sine loco]. 2015. [CreateSpace Independent Publishing Platform].
- Sasso, Gennaro. *La lingua, la Bibbia, la storia: Su De vulgari eloquentia I*. Roma. 2015. Viella.
- Smalley, Beryl. *The Study of the Bible in the Middle Ages*. Notre Dame (Indiana). 1978. University of Notre Dame Press.
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze: Slovenski standardni prevod*. Ljubljana. 2021. Društvo Svetopisemska družba Slovenije. Dostopno na: <https://www.biblija.net/> (30. november 2022).
- Širca, Alen Albin. Dantejev »transhumanizem«. *Primerjalna književnost*. 41, 2 (2018): 153–167.
- Tavoni, Mirko. De vulgari eloquentia. V: *Dante's »Other Works«: Assessments and Interpretations*. Ur. Zygmunt G. Barański in Theodore J. Cachey. Notre Dame. 2022. University of Notre Dame. 186–220.
- Took, John. *Dante*. Princeton, Oxford. 2020. Princeton University Press.
- Took, John. *Why Dante Matters: An Intelligent Person's Guide*. London, Oxford, New York, New Delhi, Sydney. 2020. Bloomsbury Continuum. (Epub).
- Vodilo in življenje: Spisi sv. Frančiška in sv. Klare*. Ur. Štefan Kožuh. Ljubljana. 1998. Slovenska kapucinska provinca.
- Zgodovina lepote*. Prev. Maja Novak. Ur. Umberto Eco. Ljubljana. 2006. Založba Modrijan.